

PROGRAM

MEDVERKANDE

SAMMANFATTNINGAR

Kunskapsstaden

– om kunskapens anläggningar och formandet av det urbana landskapet

Workshop arrangerad av
Institutet för studier av utbildning och forskning (SISTER)
med stöd av
Akademiska hus

Skeviks kursgård 11 – 12 november 2004

Institutet för studier av utbildning och forskning
Swedish Institute for Studies in Education and Research

Drottning Kristinas väg 33D
SE-114 28 Stockholm
www.sister.nu

Kunskapsstaden

– om kunskapens anläggningar och formandet av det urbana landskapet

Varför etablerar sig vetenskapliga institutioner på vissa platser? Vilka partners, intressen och professioner var – och är – involverade i dessa beslut? Vilka är visionerna bakom kunskapsstaden? I ett långt tidsperspektiv är det rimligt att se på kunskapssamhället som en omvandlingskraft och en rumslig skapelseprocess av en omfattning som kanske kan jämföras med det industriella samhällets. Kanske går det heller ingen skarp gräns mellan de två, det handlar om en successiv omvandling. Men obestridligt är att stadsrummet i städer som präglas av kunskapsproduktion, utbildning och universitet på olika sätt får sin rumsliga gestalt formad av dessa verksamheter. Lika obestridligt är att denna prägling kan göras mer åtkomlig och belysas bättre om man närmar sig kunskapens produktionsmiljöer från olika infallsvinklar. Det gör vi här, med beställare, stadsplanerare, arkitekter och arkitekturhistoriker samt konsthistoriker, vetenskapshistoriker och industriminnesforskare.

Sverker Sörlin Julia Lindkvist Pehr Mårtens
SISTER

TORSDAGEN DEN 11 NOVEMBER

Kaffe och registrering 10.00 – 10.30

SESSION I

10.30 – 12.45

Kommentatorer:

Karl Alexandersson, White arkitektkontor
Erik Westin, Akademiska hus

Inledning

Sverker Sörlin, SISTER och Julia Lindkvist, SISTER

Den klassiska kunskapsstaden

Johan Mårtelius, Arkitekturskolan KTH

Akademisk stad – exemplet Lund

Thomas Tägil, Institutionen för arkitektur Lunds universitet

Kunskapsstaden – tradition och modernitet

Hjördis Kristenson, Konstvetenskapliga institutionen Lunds universitet

Plats för kommentarer och diskussion

Lunch serveras 12.45 – 14.00

SESSION II

14.00 – 16.00

Kommentatorer:

Mats Karlsson, Lindholmens Science Park, Göteborg
Lotta Werner Flyborg, WSP Group

Bebyggelsemönstrens betydelse vid produktion, utbyte och representation av kunskap

Lars Marcus, Arkitekturskolan KTH

Kontextöverföring: Teknik och miljö i mellankrigstidens biokemi

Sven Widmalm, Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet

Presentation av tre anläggningar i Stockholm

Julia Lindkvist, SISTER

Plats för kommentarer och diskussion

Paus 16.00 – 16.30

SESSION III

16.30 – 18.00

Kommentatorer:

Mats Perner, Stockholms Stadsbyggnadskontor

Kunskapsstadens satelliter: Anläggningar för kunskapsproduktion långt borta och nära
Sverker Sörlin, SISTER

Högskolan som industriminnesmiljö

Marie Nisser, Institutionen för industriell ekonomi KTH

Plats för kommentarer och diskussion

Middag serveras 18.30

FREDAGEN DEN 12 NOVEMBER

Frukost serveras 07.30 – 08.30

SESSION IV

09.30 – 12.00

Kommentatorer:

Karin Arvastson, Riksantikvarieämbetet

Hans Lindh, Akademiska hus

Vetenskapsanläggningarnas landskapsarkitektur

Gunilla Bandolin, Arkitekturskolan KTH

Cityuniversitet, kluster, kunskapsstad och andra termer i tiden – ett Göteborgsperspektiv

Claes Caldenby, Chalmers Arkitektur

Stadsbyggandet och vetenskapens institutioner med tyngdpunkt på Stockholm

Eva Eriksson, Institutionen för kultur och samhälle Högskolan på Gotland

Plats för kommentarer och diskussion

Lunch serveras 12.00 – 13.00

SESSION V

13.00 – 15.00

Avslutande diskussion

med samtliga kommentatorer och seminariets organisationskommitté

Samtalsledare för båda dagarna: Pehr Mårtens, SISTER

MEDVERKANDE

Alexandersson, Karl

White
Stockholm
karl.alexandersson@white.se

Arvastson, Karin

Riksantikvarieämbetet
Stockholm
arv@raa.se

Bandolin, Gunilla

Arkitekturskolan
KTH
gunilla.bandollin@arch.kth.se

Caldenby, Claes

Arkitekturens teori och historia
Chalmers
Caldenby@arch.chalmers.se

Eriksson, Eva

Inst för kultur och samhälle
Högskolan på Gotland
eva.eriksson@hgo.se

Frisenstam, Christian

Nordstrand Frisenstam Rung
Arkitektkontor AB
Göteborg
christian.frisenstam@nfrark.se

Holmqvist Sten, Katrin

Konstvetenskap
Umeå Universitet
katrin.holmqvist@arthist.umu.se

Karlsson, Mats

Lindholmens Science Park AB
Göteborg
mats.karlsson@lindholmen.se

Kristenson, Hjärdis

Konstvetenskapliga institutionen
Lunds universitet
hjardis.kristenson@arthist.lu.se

Lindh, Hans

Akademiska Hus, Stockholm
hans.lindh@akademiskahus.se

Lindkvist, Julia

SISTER
julia@sister.nu

Marcus, Lars

Arkitekturskolan
KTH
lars.marc@arch.kth.se

Mårtelius, Johan

Arkitekturskolan
KTH
johanm@arch.kth.se

Mårtens, Pehr

SISTER
pehr@sister.nu

Määttä, Mika

FFNS Arkitektkontor
Göteborg
Mika.Maatta@sweco.se

Nisser, Marie

INDEK
KTH
nisser@tekhist.kth.se

Pemer, Mats

Stockholms Stadsbyggnadskontor
mats.pemer@sbk.stockholm.se

Swanson, Owe

White
Stockholm
owe.swanson@white.se

Sörlin, Sverker

SISTER
sverker@sister.nu

Tiselius, Mårten

Akademiska Hus
Stockholm
marten.tiselius@akademiskahus.se

Tägil, Tomas

Institutionen för arkitektur
Lunds Universitet
tomas.tagil@arkitektur.lth.se

Werner Flyborg, Lotta

WSP Group
Stockholm
lotta.werner.flyborg@wspgroup.se

Westin, Erik

Akademiska Hus
Stockholm
erik.westin@akademiskahus.se

Widmalm, Sven

Inst för idé- och lärdoms historia
Uppsala Universitet
sven.widmalm@idehist.uu.se

Åberg, Göran

Stadsbyggnadskontoret
Karlstad
goran.aberg@karlstad.se

SAMMANFATTNINGAR

SESSION I

Den klassiska kunskapsstaden

Johan Mårtelius

I vilka klassiska, arketypiska, över många generationer etablerade former manifesterar sig kunskapen och kunskapsförmedlingen i arkitekturen och stadsbilden? Var har kunskapens rum och byggnader sin plats i den traditionella stadens hierarki av makt och försvar, kommunikation och kommers, religion och skådespel, boende och offentligt liv? Och hur relevanta är sådana över lång tid etablerade arkitektoniska kategorier och typer i dagens diskussion?

Kunskapens institutioner i nutida form leder praktiskt taget alla sina vedertagna namn och traditioner tillbaka till antika eller medeltida inrättningar – akademien, gymnasiet, universitetet, biblioteket osv. Den första iakttagelsen är ändå att kunskapen i den klassiska stadens form kan verka nästan osynlig. I stadens dominerande fysiska, kroppsliga aspekt tycks intellektets och den immateriella kunskapens närvaro gärna förbli undanskymd.

Dock, från Platons akademi eller Aristoteles Lykeion, båda perifert belägna och arkitektoniskt modesta inslag i Athens stadsbild, flyttade kunskapens rum i vissa historiska sammanhang fram sina ställningar inne i städerna. Ur de medeltida klostren frigjordes universitet och bibliotek. I renässanskulturens maktstäder fanns också kunskapen i vissa fall imponerande presenterad och representerad. Ändå kan man uttolka ett negativt förhållande mellan kunskapens frihet och dess synlighet i stadens arkitektur. Motreformationens Rom skapade för sin doktrinära teologi några bland de dittills mest påträngande manifestationerna av lärdomskulturen i staden, med det påvliga universitetet och de jesuitiska kollegierna. De kan ha sporrat till en radikal, alternativ vision av kunskapens manifesterande i staden, nämligen Tommaso Campanellas *La Città del Sole*, författad 1602.

En kompletterande bild ger också den islamiska teologins byggnadstyp, *madrasan*, och dess utveckling från medeltid till osmanskt 1500-tal. Kunskapsstaden som begrepp fick kanske aldrig före de stora universitetsorternas expansion på 1800-talet så genomorganiserade manifestationer som i de utsträckt moskékomplexen i 1400- och 1500-talens Istanbul.

De ger också anledning att sammanfatta några för kunskapen klassiska rumsformer och rumsliga sammanhang. Dit hör portiken eller arkaden, den slutna studiecellen, exedran eller lektionsrummet och inte minst den himmelsöppna planterade gården. Kunskapsstaden är ett motspänstigt begrepp, som får sin dynamik av att lärdomen och visdomen ständigt tycks söka sig till det motsatta idealet, den lantliga, byggnadslösa trädgården.

Akademisk stad – exemplet Lund

Tomas Tägil

Den akademiska miljön i Lund har styrkan att bilda ett sammanhängande område från stadens absoluta mitt och ut till periferin. Därmed blir kopplingen mellan stad och universitet enkel, vilket är ömsesidigt berikande. Avstånden blir korta, anordningar för biltrafik minimala och den studiesociala miljön bättre eftersom studenterna kan utnyttja stadens mötespunkter.

En annan styrka är att universitetet kontinuerligt har fortsatt att nyttja och utveckla sitt historiska byggnadsarv. Detta har kompletterats med nybyggnader i periferin, kompletteringar genom förtätning och förvärv av byggnader som ursprungligen byggts för andra ändamål, t ex lasarettet. Därmed har historiska lager lagts på varandra som både bildar en symbolrik miljö som intressanta stadsrum.

En avgörande händelse i Lunds universitets byggnadshistoria skedde när man på 1960-talet konverterade det gamla södra lasarettområdet med sina centralt belägna byggnader i parkmiljö. Därmed kunde man hålla fast vid den centrala belägenheten. Det är viktigt att i framtiden fortsätta den inslagna vägen genom att förädla universitetsområdet sakta genom förtätning och ombyggnad. På så sätt läggs nya historiska stadsbyggnadslager till de gamla. Kombinationen nytt och gammalt kan förvaltas som något som ger Lund en tydlig identitet som akademisk lärdomsstad.

Kunskapsstaden – tradition och modernitet

Hjördis Kristenson

Som inledning tar jag ytterst kort avstamp i ordet *kreativ*, med hänvisning till ett par tre namn i det förflutna och deras eventuella roll idag. Jag ser på den akademiska miljön i vid mening, och dess dragningskraft. Några olika huvudstäder figurerar, med sina universitet och huvudbyggnader. Av det senare framgår att jag i huvudsak kommer att befinna mig utanför vårt lands gränser, främst i Tyskland men också i England. Min framställning är historisk – tillbakablickande. I fokus står 1800-talet, den stora utbyggnadsperioden vad gäller naturvetenskap och medicin. Dessa discipliners betydelse för framväxten av den fysiska miljön är obestridlig, och byggnaderna gör sig fortfarande gällande men nu med andra förtecken. ”Ser kunskapens byggnader ut på något särskilt sätt?” – detta var den fråga jag ombads ta ställning till. Trots att jag valt en annan rubrik kvarstår spørsmålet, som kan besvaras med såväl ett ja som ett nej, vilket torde bevisas.

SESSION II

Bebyggelsemönstrens betydelse vid produktion, utbyte och presentation av kunskap

Lars Marcus

Mot en spekulativ bakgrund om relationen mellan det amerikanska stadsrummet och den starka rädsla man måste läsa in i det amerikanska folkets önskan att beväpna sig, försöker jag lyfta fram behovet av en svagare form av kunskap, som jag kallar kännedom, där kännedom kan vara porten till djupare kunskap. Jag framhåller också hur en mycket betydelsefull källa till sådan kännedom är vårt vardagliga liv och leverne i staden, där stadsrummet på olika sätt sätter oss i kontakt med ting och skeenden i det samtida samhället. Det avgörande här är dock att detta stadsrum kan som ett rumsligt system vara strukturerat på olika sätt, vilket påverka vad och vilka jag får kännedom om när jag rör mig i stadsrummet och dessutom i vilken relation dessa sätts till varandra. Stadsrummet kan här ses som en informationsbrowser eller iscensättare av det samtida samhället, vilket beroende på hur det är sammansatt berättar olika saker och därmed ger mig olika slag och grader av kännedom. Detta hoppas jag skall ge en fruktbar bakgrund till en diskussion om de rumsliga systemens betydelse vid uppförandet av kunskapsanläggningar av olika slag och på olika skalor.

Kontextöverföring: Teknik och miljö i mellankrigstidens biokemi.

Sven Widmalm

The (Theodor) Svedberg (1884-1971) fick Nobelpris i kemi 1926 men det var under det påföljande decenniet som han gjorde sina viktigaste vetenskapliga insatser. Han drev, med stöd från den amerikanska Rockefellerstiftelsen, fram en ny typ av högteknologisk biokemi, där grundstenen var utvecklingen av metoder för att göra exakta mätningar på stora organiska molekyler, främst proteiner. Svedbergs ultracentrifug och eleven Arne Tiselius elektrofores var de viktigaste teknikerna på området. Men teknifieringen av biokemin handlade också om vetenskaplig stil i mer djupgående mening – om hur vetenskapligt arbete organiseras rumsligt kring stor och komplicerad teknisk apparatur. Delvis handlade det om att finna arkitektoniska lösningar på organisatoriska och tekniska problem.

Tack vare den höjda status som Nobelpriset gav, och det finansiella stödet från USA, kunde Svedberg kring 1930 bygga upp en helt ny typ av laboratoriemiljö som var anpassad efter hans forskningsprogram.

Föredraget handlar om denna laboratoriemiljö och dess relation till den vetenskapliga teknik som användes där, främst ultracentrifugen. Begreppet ”kontextöverföring” används för att beskriva den process som inleddes kring 1935 och som innebar att Svedbergs vetenskapliga teknik och vetenskapliga stil började få internationell spridning. Utifrån exemplet med ultracentrifugens export till England diskuteras teknikens miljöberoende. Det räckte inte med att exportera själva apparaturen, för att denna skulle kunna fungera enligt de svedbergska vetenskapliga principerna, utan själva sammanhanget – den materiella liksom den intellektuella kontexten – måste också i någon mening överföras.

En paradoxal motsättning noteras med avseende på de vetenskapliga ideal som laboratoriearkitekturen representerade (hypermodernistiska) och den realitet som arbetet med högteknologisk vetenskaplig apparatur utgjorde. Arkitekturen skulle vara flexibel, eftersom den skulle motsvara den föränderliga vetenskapens krav. Men den tunga och dyrbara tekniken som man byggde in i laboratoriet var inte så flexibel och kunde inte så lätt ändras efter olika vetenskapliga behov. Detta illustreras av svårigheten med att flytta den från en laboratoriemiljö till en annan. Detta illustrerar ett mer generellt problem: att det modernistiska vetenskapsidealet i viktiga avseenden var motsägelsefullt. Föreställningen om vetenskap som fri intellektuell verksamhet, ständigt stadd i förändring, kolliderade med det likaledes modernistiska idealet om en vetenskap baserad på den senaste och mest avancerade tekniken.

Presentation av tre kunskapsanläggningar i Stockholm

Julia Lindkvist

Stockholm har ett flertal högskolor som grundades under 1800-talet. Många av dem finns kvar idag och har en given plats i staden. Tre av dessa: Karolinska Institutet, Stockholms Universitet och Kungl. Tekniska Högskolan tas upp för en presentation. Anledningen till att de valts ut är att det idag pågår förberedelser för att skapa ett nytt Bio-science center vid Norra stationsområdet där de tre institutioner är engagerade i förberedelserna tillsammans med Stockholms stad och staten.

Inledningsvis ges en översiktlig genomgång av de tre olika institutionernas historia och de byggnader som man haft till förfogande. KI:s första egna forskningsinstitutioner låg på Kungsholmen medan undervisningssjukhusen med undantag för Serafimerlasarettet var spridda över staden. Detta problem löstes först på 1930-talet när KI med hjälp av staten kunde införskaffa den sk Norrbackatomten i Solna socken. KI kan sägas representera vad Bedoire har beskrivit som "teknisk apparat". Stockholms högskolas undervisning var spridd över hela staden men fick en institutionsbyggnad i och med invigningen av Victor Bodins byggnad på Drottninggatan/Norrbackagatan 1908. Under den första hälften av 1900-talet fick därefter högskolan ett flertal byggnader i området för de olika institutionerna. Till Frescati flyttades universitetet på 1970-talet. Om man som hustyp skulle kunna karaktärisera högskolans institutioner fram till dess som "hem" med rötter i en seminarietradition, så är snarare David Helldéns byggnad i Frescati ett

"palats".

Dessa tre typbeskrivningar ("teknisk apparat", "hem" och "palats") är hämtade från Bedoire som använt dem för att försöka kategorisera sjukhus, jag har lånat dem och utvidgar dem till att beskriva just kunskapsanläggningar. KTH:s första institutionsbyggnad på Drottninggatan ritad av Scholander på 1860-talet har även den karaktären av "palats". Denna byggnadstyp förstärktes vid uppförandet av nya institutioner ritade av Lallerstedt på Valhallavägen, de första invigdes 1910-talet. Det är möjligt att typerna även kan knytas till tre olika utvecklingskanaler, där "hem" knyts till den seminarietradition som Stockholms högskola utvecklats från. Undervisningssjukhusets bakgrund i det militära behovet av fältskär kan på samma sätt kopplas till "teknisk apparat" medan den tekniska högskolans bakgrund i en äldre bergs- och slöjdskola kan koppas till "palats".

Presentation kommer att avslutas med ett antal frågor om planeringen av Norra stationsområdet. Kommer utformningen av området att påverkas av att de tre institutionerna har så att säga olika byggnadsbakgrund? Stockholms stad har traditionellt inte varit aktiv vid byggandet av institutioner för högre utbildning i Stockholm eftersom högskolan ansågs som en statlig angelägenhet. Är denna "oerfarenhet" en faktor som kommer att påverka områdets karaktär? Vilket inflytande har stadsarkitekten och de respektive institutionerna? Är det en kunskapsstad som kommer att byggas och vad anses en sådan bestå utav? Eller är det en förlängning av staden?

SESSION III

Kunskapsstadens satelliter: Anläggningar för kunskapsproduktion långt borta och nära
Sverker Sörlin

Högskolan som industriminnesmiljö
Marie Nisser

SESSION IV

Vetenskapsanläggningarnas landskapsarkitektur
Gunilla Bandolin

Har landskapet i kunskapssamhället en funktion eller är det bara form och symbol?

Campusidealet, i sin rena historiska form, är i svensk, arktisk tappning kontraintuitiv och dysfunktionell.

Vid Umeå Universitet har detta, i efterhand, av nödtvång kompletterats med inglasade, uppvärmda, korridorsystem i periferin av campus. Dessa knyter ihop delar av universitetet för att de anställda och studenter skall kunna röra sig bekvämt mellan institutionerna. Att formge för blickens fria vandring - långt

och fritt - är ett vanligt formellt uttryck på många universitet och kunskapsanläggningar, t ex vid Stockholms Universitet. Därför finns till exempel ofta platta eller svagt konkava gräsmattor mellan husen, sällan konvexa. Likaså att prioritera lövträd före barrträd, även i arktiska sammanhang som Umeå. I Cambridge är de stora välkontrollerade gräsmattorna framför collegen provocerande tomma. Inuti byggnaderna och institutionerna är trängseln omvittnat stor.

Hur kan man distribuera yta på detta ojämna sätt? Vilken betydelse har de stora och geometriskt avgränsade gräsmattorna framför byggnaderna? Är de verkligen ”tomma”?

Vilken roll spelar skulpturer och andra konstnärliga uttryck på de svenska nybyggda universitets -och högskoleanläggningarna?

Cityuniversitet, kluster, kunskapsstad och andra termer i tiden – ett Göteborgsperspektiv Claes Caldenby

Utgå från två traditioner eller poler i universitetsbyggandet sedan medeltiden: universitas - collegium, cityuniversitet - externuniversitet, integration - identitet (jfr resonemang i min bok Universitetet och staden).

Utvecklingen av universitetet i Göteborg från 60-talets misslyckande att utlokalisera över 70-talets spridda lokalisering till 90-talets fakultetsstora "kluster" i centrala staden. Fördelar och nackdelar med denna lokalisering.

Ett planerartänkande i "stråk", bland annat i en studie av "Universitetet i centrum", 1993:

Evenemangsstråk, kunskapsstråk m m. Reser frågan om vad som är ett stråk i meningen en gata med rikt stadsliv.

Utvecklingen av Norra Älvstrandens utbildningscentrum och teknikpark som ett försök att samla utvecklingsföretag i kluster med viss kritisk massa. Innebär samtidigt en brytning med idén om blandstaden som bör diskuteras.

Hägerstrands tidsgeografiska bild av Lund en möjlig rumslig modell för den kreativa kunskapsstaden?

Vasagatan i centrala Göteborg ett verkligt kunskapsstråk som blommat upp med universitetslokaliseringar under 90-talet. "Real learning in cafés"? Gränssnittet byggnad - stad och dess betydelse i universitetsbyggandet.

Ett aktuellt konkret fall: Trondheims 70-talsuniversitet på Dragvoll och dess eventuella inflyttning till staden. Aktualiserar behovet av en utvecklad begreppsapparat och empiriska fältstudier av universitetet och staden.

Stadsbyggandet och vetenskapens institutioner med tyngdpunkt på Stockholm

Eva Eriksson

Jag kommer att diskutera Stockholms Universitets utbyggnad under 1900-talet med tonvikt på tre olika stadier. Det första stadiet är 1950- och 60-talen, då universitetets institutioner var spridda i innerstaden, främst i området kring Observatoriekullen. Det andra stadiet är 1970-talet, då institutionerna samlats i det nya (ännu ofullständigt utbyggda) campusområdet i Frescati. Det tredje stadiet är dagens situation. Min utgångspunkt är att universitetet är en administrativt sammanhållen verksamhet, som egentligen består av relativt självständiga enheter, institutionerna. Frågan blir då vilka funktioner inom universitetet som kräver närhet till varandra beroende på vilka mål som anses viktigast för dess verksamhet: pedagogiska mål, utbildningspolitiska uppfattningar, administrativa krav eller samverkan med andra verksamheter i samhället. Olika prioriteringar ger olika fysisk form. En genomgående fråga är också universitetets förhållande till staden och roll i stadsbyggandet som helhet. Med dessa utgångspunkter tittar jag på vilka argument som styr den fysiska formen och diskuterar resultatet utifrån egna erfarenheter. Som jämförelse tar jag också upp de mål och argument som idag sägs ligga till grund för utbyggnaden av "Kista Science City" och vad dessa mål betyder för den fysiska formen. Jag frågar mig även vilken syn på den akademiska utbildningens och forskningens roll i samhället som kommer till uttryck där, jämfört med vad som varit styrande för Frescati-universitetets utbyggnad.